

Herman József 80 éves*

Tisztelt Ünnevelt, Kedves Kollégák! Herman József, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a budapesti és velencei egyetem professzor emeritusa nemrég töltötte be 80. életévét. Talán nem veszik rossz néven, ha Herman József életútjának ismertetését mellőzőm: a tiszteletére megjelenő emlékkönyv, illetve a megjelenőfélben levő méltatások ezt megteszik helyettem. E helyett inkább Herman József közéleti, tanári és tudósi működését szeretném köszöntöm szűkös időhatárai közé tömörítve méltatni.

Amikor most visszaemlékezünk pályafutására, közéleti működésének talán legjellemzőbb sajátosságával kezdhetjük krónikánkat: Herman József a magyar nyelvtudomány számára nem túl kedvező időszakban, az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején különböző fórumokon következetesen szállt síkra az elméleti nyitás, a strukturalista módszerek alkalmazása mellett. Fontosabb megnyilatkozásainál érdemes kissé hosszabban elidőznünk.

Herman József részt vett az első, a nyelvtudomány elméleti kérdéseivel foglalkozó vitában (A nyelvtudomány elvi kérdései: MTA I. OK. 18. 1961: 73–8), hozzászólásában megállapítja, hogy „a strukturalista módszerek az egész világon meggyökeresedtek és sok konkrét eredményt

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2004. október 26-i felolvasó ülésén.

hoztak”, és ez vonatkozik a nyelvtörténetre is. Hangsúlyozza, hogy a kettő között nincs ellentmondás, majd francia nyelvtörténeti példákon mutatja be a strukturalista fonológiai és morfológiai módszerek hasznosságát. Emlékeztetek arra, hogy akkor még a magyar nyelvtudomány művelőinek túlnyomó többsége nemcsak hogy távol tartotta magát a modern nyelvtudománytól, hanem ellenséges szemmel szemlélte annak térhódítását. Sokan a marxizmust is megpróbálták felhasználni a modern elméletek befolyásának kivédésében. Herman József az ideológiai érvek alól kihúzta a talajt, megállapítva, hogy „a marxista nyelvtudomány ... a nyelvet a maga totalításában, tehát egyrészt történetében, másrészt szinkrón funkcionálásában, harmadrészt pedig társadalmi környezetével való kapcsolatban vizsgálja. Éppen ezért a marxista nyelvtudomány nem redukálható, nem »szegényíthető le« egyik vagy másik metodikára.” (i. h. 77). Ennek a megállapításnak a fontosságát csak az tudja igazán felmérni, aki az „elméleti nyitás” előtt elszenvedője volt a marxizmus aláarcába bújt, tudományosnak álcázott támadásoknak.

Az 1968-ban megrendezett debreceni nyelvészaktíván Herman József az alkalmazott nyelvéstet helyzetéről tartott előadást (Beszámoló a magyarországi alkalmazott nyelvtudomány helyzetéről: NyK. 71. 1969: 243–59). Ebben kísérletet tesz az alkalmazott nyelvéstet fogalmának a meghatározására, majd áttekinti az alkalmazott nyelvéstet legfontosabb területeit. Megállapítja, hogy Magyarországon szervezeti keretben alkalmazott nyelvészeti kutatások (a nyelvművelésen és a számítógépes nyelvészetten kívül) alig-alig folynak, elsősorban a koordinált formában történő neurolingvisztikai, pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatásokat hiányolja. De felhívja a figyelmet a magyar nyelvpolitika megoldatlan kérdéseire is, amelyek közül a legfontosabb és egyben legsúlyosabb a magyarországi cigányság nyelvi állapota részletes vizsgálatának a hiánya.

Néhány évvel később a Magyar Tudomány hasábjain tekinti át a strukturalizmus kérdését (A nyelvészeti strukturalizmus kérdéséhez. Újítás és hagyomány a nyelvtudományban: MTud. 18. 1973: 240–44, SZÉPE GYÖRGYEL társszerzőségben). A vitaindító cikk egyik fontos megállapítása, hogy „A nemzetközi tapasztalatok és az eddig kirajzolódó eredmények alapján ... nemigen látszik vitásnak, hogy a jövő fejlődés útját – a maguk sokféleségében is – globálisan és kissé pontatlanul strukturalistának nevezett modern irányzatok képviselik.” Közvetlen tudománypolitikai feladatnak tekinti „a hagyományos és modern irányzatok közötti egészséges egyensúly és nyílt verseny biztosítását”. A vitában számos nyelvutdós vett részt, sokan a hagyományos és modern nyelvészet viszonyához szóltak hozzá, többen ismét a marxizmus és a modern nyelvészet kapcsolatát feszegették, de voltak olyanok is, akik az alkalmazási lehetőségek kérdését vetették fel. A vita összefoglaló értékelése egy újabb tanulmányban jelent meg (HERMAN JÓZSEF – SZÉPE GYÖRGY, A továbbfejlődés a nyelvészetben. MTud. 19. 1974: 237–47), amelynek utolsó mondatai a nyelvtudomány különböző területei közötti szorosabb együttműködés szükségességét hangsúlyozzák.

Herman József későbbi tudománypolitikai írásaiban is a pluralizmus mellett száll síkra (így az V. Magyar Nyelvésztkongresszuson elhangzott előadásában: Az elméleti nyitás korszaka a magyar nyelvtudományban: MNy. 87. 1991: 14–22). Visszautalva a hetvenes évek eleji nyelvészvítára megállapítja, hogy a vita egyik legfontosabb eredménye „annak a leszögezésében állt, hogy a nyelvtudományban a különböző irányzatok együttes létezése, lassú egymásra hatása tartós, gyakorlatilag állandónak vehető állapot”.

Herman József a pluralizmust képviselte a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatójaként is (1982–1992), igazgatósága alatt korábbi tudománypolitikai írásainak számos javaslatát sikerült megvalósítania. Elindultak a szociolingvisztikai kutatások, amelyek hamarosan az intézet nemzetközi elismertség tekintetében is legsikeresebb kutatási tevékenységei közé tartoztak.

A Nyelvtudományi Intézet első évtizedeiben nagy, összefoglaló munkák létrehozása volt a legfontosabb feladat (a magyar nyelv értelmező szótára, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, A mai magyar nyelv rendszere). Régi nagy adósságunk, a magyar nyelv nagyszótárának az elkészítése azonban továbbra is fennállt. A szótári munkák különböző okok miatt többször elindultak, de mindig megszakadtak. Herman József érdeme a nagyszótári munkák újraindítása, amelyek

a kezdeti nehézségek után ma már jó ütemben haladnak, úgyhogy nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar nyelvnek lesz nagyszótára.

A neuro- és pszicholingvisztika művelése mint igény Herman legkorábbi tudománypolitikai írásaiiban már megjelenik, a kutatások azonban csak az ő igazgatósága alatt kezdődtek meg. És ma már a Nyelvtudományi Intézet önálló Neurolingvisztikai Osztállyal büszkélkedhet.

Végül – ismét a pluralizmus jegyében – elindultak a nyelvtörténet elméleti kérdéseinek a vizsgálatai – először inkább szociolingvisztikai, majd egyéb elméleti keretben is.

Herman József tudománypolitikai tevékenységéről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyarországi nyelvtudomány ma bizonyára nem viselné magán a kiegyensúlyozott pluralizmus jegyeit Herman hozzájárulása nélkül. És talán nem mutatná azt a sokszínű gazdagságot sem, amely ma jellemzi.

Szóljunk most néhány szót Herman Józsefről, a tudosról. Néhány kisebb az általános és alkalmazott nyelvészet kérdéseiről szóló tanulmányán kívül munkáiban a késői latin és az újlatin nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozott. Teljesítménye imponáló: ma szakterületének legkiválóbb művelői közé tartozik.

Herman az újlatin nyelvek kialakulásának legkülönbözőbb szempontjait vizsgálja: fonológiai, morfológiai és szintaktikai tanulmányokat egyaránt publikált. De foglalkozott a latin változatainak a kérdésével, az újlatin nyelvek kialakulásának kronológiájával, a francia és a provanszál elkülönülésének kezdeteivel, a nyelvi tudat problémájával, a nyelvi változás elméleti kérdéseivel. Rámutatott arra, hogy a vulgáris latint nem lehet élesen elkülöníteni a latin többi regionális változataitól, és ebből azt a következtetést vonta le, hogy elsősorban azokat a tendenciákat érdemes tanulmányozni, amelyek a továbbélő késői latint jellemezték, valamint azokat az átmeneti jelenségeket, amelyek végső soron az újlatin nyelvek kialakulásához vezettek. Többször hangsúlyozza azonban, hogy a késői latin tanulmányozása nem azonos az újlatin nyelvek összehasonlító vizsgálatával, az előbbi önálló diszciplinának tekintendő.

A vulgáris latinról szóló összefoglaló munkája (*Le latin vulgaire*) 1967-ben jelent meg Franciaországban, és számos kiadást ért meg. Átdolgozott és bővített szövege spanyolul 1997-ben, angolul 2000-ben, magyarul 2003-ban jelent meg, az olasz fordítás is elkészült, jövőre várható a könyv megjelenése.

Herman József tudosi nagyságát, nemzetközi elismertségét bizonyítja a tiszteletére készülő *Festschrift*, amelynek szerzői között ott találjuk a szakma legkiválóbbjait. Tiszteletői és tanítványai a vulgáris és késői latin egyik legnagyobb szakértőjét, 'nagy öregjét' köszöntik benne. Herman József szokta volt mondani: Magyarország kis ország, de ebben a kis országban a humán tudományok területén is lehet valaki nemzetközileg kiemelkedő tudós. Ha valakire, akkor Herman Józsefre ez feltétlenül érvényes. Herman József ma a nemzetközileg legismertebb és legelismertebb magyar nyelvtudósaink egyike. Büszkék lehetünk rá!

Munkáit nemcsak Európában ismerik, ahol a legrangosabb egyetemeknek volt meghívott előadója, hanem Amerikában és Ázsiában is. A vulgáris latinról szóló munkája egyetemi tankönyv is egyben, tanulmányai pedig megkerülhetetlenek azok számára, akik a vulgáris és késői latin kérdéseivel kívánnak foglalkozni.

Beszélhetnék még Herman József oktatói munkájáról, szerkesztői tevékenységéről, tudjuk, mindkét területen kiemelkedően értékes munkát végzett. Beszélhetnénk egyetempolitikai és oktatásszociológiai tanulmányairól, amelyekkel nemzetközi elismerést is szerzett magának. De e rövid összefoglalásban nem térhettünk ki a jubiláns tevékenységének minden részletére.

Herman József pályája még nem zárult le, ma is a tőle megszokott szívósággal és rendszerességgel dolgozik tovább. Így remélhetjük, hogy a magyar és nemzetközi tudományt további eredményekkel gazdagítja.

Kedves Jóska! Szívből kívánok Neked mindannyiunk nevében jó egészséget, változatlan munkakedvet és további eredményes munkát. Isten éltesse!

KIEFER FERENC